

Houden wij neushoorns ?

Kees de Grijp

SUMMARY

Keeping rhinoceroses in captivity is a practice dating back at least 5000 years. However, the rhinoceroses were treated as objects of curiosity or as producers of medicine. Some thirty years ago a growing concern about the survival changed the attitude. All five living species of rhinoceros are mentioned, with details about numbers in the wild and in captivity.

In 1977 verscheen van de hand van Heini Hediger - voormalig directeur van dierentuinen in Bern, Basel resp. Zürich - het boekje "Zoologischer Gärten, gestern-heute-morgen". Enige jaren later kenschetste hij deze instuten als "Notausgänge zur Natur": Het tonen van levende, wilde dieren in dierentuinen is niet alleen de duurste wijze van presenteren, maar ook de meest attractieve. Het kijklustige publiek heeft zich tot dierentuinen en hun voorgaande vormen eerder aangetrokken gevoeld dan tot opgezette dieren of tot planten in botanische tuinen. In de vorige eeuw kwamen ook al combinaties voor van levende dieren- en plantenverzamelingen met een museum, waarbij zo rijk mogelijk gesorteerde collecties werden nagestreefd. In 1875 kon men in London Zoo alle drie de Aziatische neushoorns (pantser-, Javaanse-en Sumatraanse neushoorn) en de Afrikaanse puntlip neushoorn bewonderen. De heer A.F.J. Portielje maakte opgelucht melding van de komst van nieuwe puntlip neushoorns, na overlijden van een vorig exemplaar in één van zijn Verkade-albums over "Artis" in de dertiger jaren van deze eeuw. In de dierentuin van Basel waren in het begin van de zestiger jaren breedlip en puntlip neushoorns uit Afrika, Indische of pantserneushoorns en Sumatraanse neushoorns te zien. In de natuurhistorische musea van Londen en Brussel zijn van de vijf nog levende soorten geprepareerde exemplaren te bezichtigen die ten behoeve van de wetenschap zijn geschoten of die hun leven eindigden in dierentuinen. In volkenkundige musea (onder andere in Rotterdam) zijn fraaie bewerkte neushoorn-hoorn-voorwerpen te zien.

De neushoorn in de historie

Het blijkt dat in vijfduizend jaar niet veel veranderd is in de houding van de mens tot de neushoorn. In de universiteit te Halle

(D.D.R.) bevindt zich een afgietsel van een reliëfzegel uit de Indus-kultuur (3000 jaar v. chr.), voorstellend een pantserneushoorn aan een voedertrog. Bij Indiasche tempels en in tuinen van Chinese keizers werd deze soort toen al aan de menselijke zorg toevertrouwd. Elf jaar voor het begin van onze jaartelling gaf een Indiasche despoot reeds een neushoorn als relatiegeschenk aan keizer Augustus. Omstreeks die tijd beschreef Strabo het aanvallen van een olifant door een neushoorn in de arena en Aristoteles had het over een kortzichtig en stompzinig voorkomen. Zowel Indische als Afrikaanse exemplaren werden door inwoners van het Romeinse rijk gezien. Van keizer Gordianus II wordt vermeld dat in zijn menagerie (± 240 n. Chr.) ook een neushoorn in de arena werd verzorgd. De Italiaanse ontdekkingsreiziger Marco Polo maakte in 1298 melding aan de Westerse wereld van het bestaan van éénhoorns (!), toen hij kennis maakte met Sumatraanse neushoorns.

Het duurde bijna 1300 jaar voordat er weer een levende neushoorn in Europa arriveerde. Albrecht Dürer maakte in 1515 naar mededelingen van zijn tijdgenoot Lukas Rehm een thans beroemde houtsnede van een pantserneushoorn welke te Lissabon was gearriveerd. (zie fig. 1 bij het artikel van Rookmaaker in dit nummer). Dit dier werd na enige tijd door de Portugese koning als geschenk - extra uitgedost en bij "tussenlanding" in Marseille tegen betaling van 5000 gouden kronen door de Franse koning aan zijn onderdanen getoond - aan Paus Leo X gezonden. Helaas verging het schip met man en neushoorn in een storm voordat Rome bereikt werd.

In 1741 kwam kapitein Douwe Mout van der Meer met een pantserneushoorn in Rotterdam aan. Dit dier werd gevoed met hooi, bier en wijn. Desondanks vervolgde dit "wereldwonder" haar tournee langs Frankfurt, Augsburg,

Leipzig, Dresden, München en Parijs. Na negen jaar werd het dier op bevel van keizerin Maria Theresia onder escorte ingehaald te Wenen, in het nu nog bestaande Tierpark Schönbrunn. Hiermee werd de koninklijke tuin van Parijs overtroefd! Omstreeks 1770 bevond zich ook een Indische neushoorn in een Londense menagerie, waarvan 'paarden-schilder' George Stubbs een gedetailleerd olieverfschilderij maakte. In de verzameling van de Engelsman Edward Cross zou in 1834 opnieuw een dergelijk dier verschijnen, dat later onderdak vond in de inmiddels opgeheven dierentuin in Londen. Een volgende pantserneushoorn kwam in 1856 in Wenen (Schönbrunn) terecht en van 1872 tot 1900 leefde in de Keulse dierentuin een vrouwtje van deze soort, bijgenaamd "schöne Marie". Carl Hagenbeck, een bekende Duitse dierenhandelaar, verkocht in 1868 voor \$5.000 een puntlipneushoorn aan de Londense dierentuin.

Aan boord van een schip dat in 1872 in Londen aankwam, gaf een Sumatraanse neushoorn die zeven maanden tevoren was gevangen (waarde \$ 3.000) het levenslicht aan een jong. Zestien jaar later wierp een drachtig gevangen vrouwtje van dezelfde soort in de dierentuin van Calcutta ook een jong, dat voorspoedig opgroeide. Uit het voorgaande blijkt dat de neushoorn al lang als publiekstrekker gebruikt is. Zo'n dertig jaar geleden echter drong in de dierentuinwereld het besef door dat het als postzegels opnemen van deze antieke diervormen niet een manier was om mee door te gaan.

De neushoorn als geneesmiddel

Een artikel in een landelijk dagblad - verschenen op 3 februari 1989 - maakte melding van een in oktober in de Rotterdamse haven in beslag genomen partij hoorns, ter waarde van enige miljoenen guldens. Niet zo verwonderlijk: in 1986 werd in Taiwan reeds \$ 30.000 per kilo betaald, terwijl vier jaar eerder in een sexshop te Hongkong "slechts" \$ 11.000 werd gevraagd (ook wel per gram beschikbaar ter bestrijding van koorts). Van 1969 tot 1977 werd 23.000 kilo hoorn in Noord-Jemen verhandeld. Dit kostte aan 8.000 neushoorns het leven! In opdracht van het W.W.F. en de I.U.C.N. heeft het Zwitserse bedrijf Hoffman-la Roche uitgebreid onderzoek naar vermeende eigenschappen van de neushoorn-hoorn gedaan. Alles werd naar het rijk der fabelen verwezen.

Tot 1789 werd aan het Franse hof verdacht voedsel in een neushoornbeker op mogelijk gif getest. In de slaapkamer van de Engelse

koningin Elisabeth I stond ook een hoorn en vanaf 1741 was het in haar land een erkend geneesmiddel. Niettegenstaande inname van hoornpoeder op zijn sterfbed, overleed Paus Gregorius XIV in 1591. De hoorn, waarvan dit het topje kostte, is nu nog te zien in het natuurhistorisch museum te New York. Ernst Lang, in de zestiger jaren directeur van de dierentuin in Basel, meldde dat in de dierentuin van Calcutta overleden neushoorns terzijde werden gelegd, ontleed en in onderdelen (hoorn, huid, gebeente, haren) op de zwarte markt werden verhandeld. Ter ere van het bezoek van de huidige Engelse koningin werd in Assam zelfs een neushoorn geschoten. In de dierentuin van Rangoon werd urine van jonge neushoorns opgevangen en gratis aan belanghebbenden verstrekt, in die van Calcutta werd daaraan 750 per jaar verdiend.

Hierna volgt een fragmentarisch overzicht van het recente wel en wee van neushoorns in dierentuinen, waarbij over de vijf soorten min of meer specifieke bijzonderheden worden aangehaald.

Indische- of pantserneushoorn

In de dierentuin van Calcutta werd in 1935 een pantserneushoorn geboren, waarvan de moeder drachtig gevangen was. In Basel, Whipsnade, Hamburg, Berlijn en Stuttgart konden in 1956, 1957, 1964, 1972 c.q. 1984 geboortes gemeld worden. Het in Basel bijgehouden internationale stamboek meldde 1960 20 exemplaren op 5 plaatsen, in 1970 42 exemplaren op 24 plaatsen en in 1984 70 exemplaren in 33 dierentuinen. Het is te danken aan een uitgekiende voeding en verzorging dat in Basel al 19 dieren zijn geboren en zelfs met de tweede generatie wordt gefokt! In Stuttgart kwamen 9 dieren ter wereld, waarvan het vijfde naar Rotterdam vertrok en het zevende naar verzorger Bruna Poppke werd vernoemd, die hiermee een eer- vol pensioen bereikte!

Deze resultaten zijn mede te danken aan "op huwelijksreis" gezonden diern, daar lang niet alle tuinen over (voldoende) voortplantingsgeschikte exemplaren (kunnen) beschikken. Pogingen in Berlijn om met kunstmatige inseminatie succes te boeken zijn gestrand.

De wilde populatie bereikte in 1985 het aantal van 1800 stuks, wat een verviervoudiging betekende van de stand in 1958 toen boeren trachtten met fakkels dieren van hun terreinen te verdrijven.

Toch werden in 1972 in nationale parken 29 dieren gestroopt en tussen 1982-1985 nog eens 223 exemplaren op verschillende plaatsen.

Door het koninkrijk Nepal werden in 1983 twee dieren als staatsgeschenk aan China aangeboden en worden verplaatsingen (translocaties) uit overbevolkte parken uitgevoerd. De handelswaarde bedroeg in 1930 al

DM 40.000 voor één door Hagenbeck gekocht exemplaar. In 1974 werd in Hamburg reeds DM 200.000 voor één paar opgegeven. In 1984 moest de dierentuin van San Diego \$ 60.000 neerleggen voor een nieuw dier uit Hyderabad ten behoeve van "bloedverversing".

De jaarlijkse kosten aan verzorging per dier/aanschaf/onderkomen kwamen (in 1984) in New York Bronx Zoo op \$ 8.391 (ter vergelijking: een Siberische tijger kostte

\$ 4.247, een Arabische Oryx \$ 828 en een flamingo \$ 300).

Javaanse neushoorn

De eerste neushoorn op "Artisbodem" (1867) moet tot deze soort behoord hebben. Dierentuinen in Liverpool (vanaf 1836), Londen (1874) en Berlijn (1876) hebben deze soort ook gehuisvest. Het verspreidingsgebied was in die tijd veel groter dan tegenwoordig, het laatste exemplaar op Malakka werd geschoten in 1932 ten behoeve van het British Museum. Op de westpunt van Java (Oedjong Koelon) werd na de uitbarsting van de vulkaan Krakatau in 1883 een toevluchtsoord gevormd voor wilde fauna's en de laatste Javaanse neushoorns. Het enige dier dat in 1934 hier buiten liep moest opgezet in het Zoölogisch Museum van Buitenzorg terecht komen. Na het minimumbestand van 22 exemplaren leven er nu weer 60 dieren in het sinds 1937 officiële reservaat: oerwoud met viermaal zoveel neerslag als het jaargemiddelde van Nederland. De Indonesische regering staat niet toe dat dieren het land uitgevoerd worden, maar wellicht zullen ter zijner tijd dezelfde acties ondernomen moeten worden als voor de Sumatraanse neushoorn. Intensief sporenonderzoek bracht een overschot aan mannetjes aan het licht en in 1982 werden vijf dieren door mitvuur getroffen. Het voorgaande stelde men ook bij de A.R.S.G. (Asian Rhino Specialist Group) van de I.U.C.N. (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) in 1986 vast met vertegenwoordigers uit Indonesië, Groot-Brittannië, U.S.A. en van het Wereldnatuurfonds.

Sumatraanse neushoorn

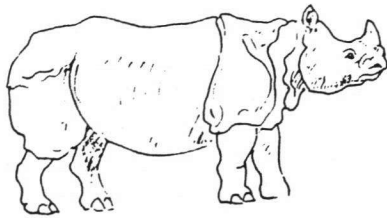
In Nederland zijn - onder andere in het Rijnmondgebied - fossiele overblijfselen gevonden van in totaal vier neushoornsoorten (zie VAN KOLFSCHOTEN in dit nummer). Die zijn het meest verwant aan de nog steeds bestaande Sumatraanse neushoorn, welke vorm al miljoenen jaren weet stand te houden! In de vorige eeuw hebben ongeveer vijftig exemplaren Europese dierentuinen bereikt, naast dier(en) in de U.S.A. In Artis kwam in 1881 het eerste en in 1896 het tweede dier aan. In 1959 ontvingen de dierentuinen van Bazel en Kopenhagen elk een vrouwelijk exemplaar. Het Deense vrouwtje "Subur" leefde tot 1972. Nauwlettend onderzoek door haar verzorger bracht aan het licht dat luzerne in het dagelijks menu hogelijk gewaardeerd werd (luzerne heeft een hoog eiwit- en carotinegehalte), naast porties vers brood en manden vol appels. Nu is het dier te bezichtigen in het natuurhistorisch museum van Kopenhagen. De gefortuneerde Engelsman John Aspinall - eigenaar van dierentuinen in Bokesbourne en Port Lympne - kon dankzij intensieve onderhandeligen sinds 1986 opnieuw de kleinste neushoornsoort

(± 850 kilo, 1,3 m hoog) op het westelijk halfrond laten zien. Ondanks tegenslagen is nu een gezond paar in laatst genoemde tuin te bewonderen in een zeer riant onderkomen. Wel blijft de Indonesische regering voor 50% het eigendomsrecht behouden. In Malakka en in drie Indonesische tuinen is de soort ook weer te zien. Het leefgebied van deze verborgen levende dieren, die ook buiten Sumatra voorkomen, wordt echter bedreigd. De totale populatie wordt geschat op 500 à 1000 dieren (1988), terwijl dat in 1976 nog werd geschat op 89 à 158 volgens het onderzoek van Nico van Strien. De Sumatraanse neushoorn heeft het ten gevolge van ontbossingen en stroperij zwaar te verduren. In 1987 werd door de AAZPA (American Association of Zoological Parks and Aquariums) een overeenkomst gesloten met de Indonesische regering voor de vangst van vijf paar voor de U.S.A. en twee voor de dierentuin in Jakarta. Afspraken over financiering van behoudsplannen *ex situ* (in gevangenschap), respectievelijk *in situ* (natuurlijk verspreidingsgebied) werden daarbij vastgelegd.

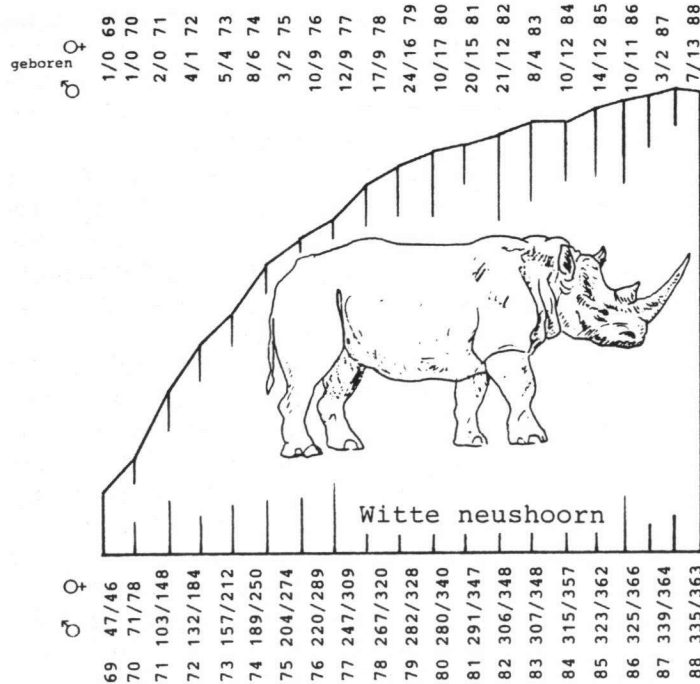
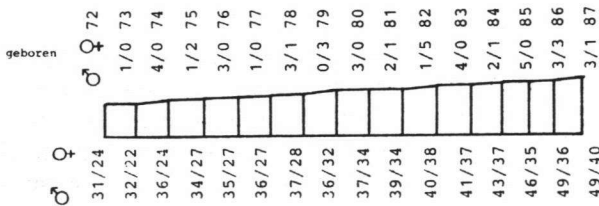
Breedlip- of witte neushoorn

"Sportsmen from abroad" werden in de zeventiger jaren uitgenodigd om in Zuid-Afrika op overvloedige witte neushoorns te komen

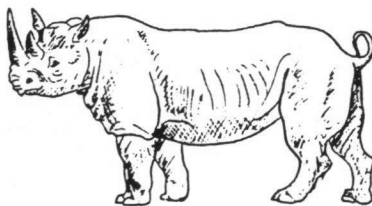
Wereld-bestand in dierentuinen:



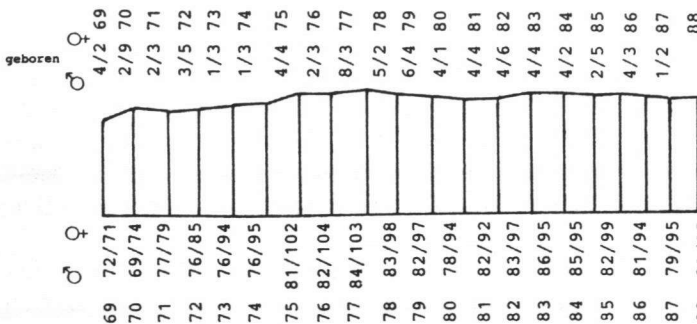
Pantserneushoorn



Witte neushoorn

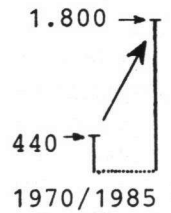


Zwarte neushoorn



In gevangenschap per 31.12.87
op 38 plaatsen alleenstaande
en paarsgewijs of bijvoorbeeld
in dierentuin van:

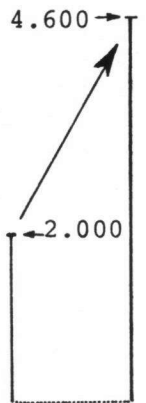
Antwerpen	5
Hyderabad	4
Kanpur	4
Los Angeles	4
New York	5
San Diego WAP	7



populatie in het wild volgens
schatting/inventarisatie

Volgens stamboek per 31.12.88
op 225 plaatsen. Een jaar eerder
kwamen gevens binnen van 241
plaatsen. Op 31.12.86 o.a. in:

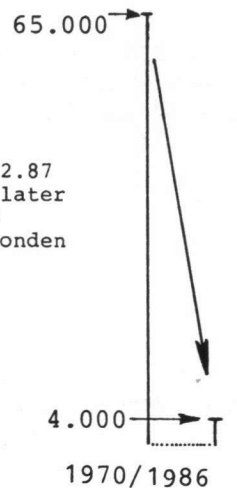
Arnhem	8
Dvur Kralove	10
Ferndale	19
Fujiwara	14
Hilvarenbeek	6
Ramat-Gan	15
San Diego WAP	20
Taipei	14
West Palm Beach	13
Whipsnade	15



populatie in het wild volgens
schatting/inventarisatie

Volgens stamboek per 31.12.87
op 68 plaatsen. Een jaar later
gegevens ontvangen van 63
plaatsen. Op 31.12.86 bevonden
zich 'groepen' in:

Berlijn	7
Cincinnati	8
Denver	6
Dvur Kralove	6
Hiroshima	5
Los Angeles	7
Magdeburg	4
Nagoya	5
Port Lympne	6
Teheran	5
Zürich	5



populatie in het wild volgens
schatting/inventarisatie

jagen. Daarvan werden - naast de hoorns-de huiden à \$ 30 per kilo (één huid weegt 120 kilo) verkocht aan Chinese handelaren. Het totale bestand had zich van 600 in 1959 immers ontwikkeld tot 3500 exemplaren in 1970! Van 1969 tot 1978 werden 450 exemplaren uitgevoerd over de gehele wereld. In 1971 kwam schrijver dezes tot zijn verrassing verpakte dieren in de Rotterdamse haven tegen. In de haven van Hamburg arriveerden in dat jaar 12 dieren, waaruit voor de dierentuin van Neurenberg 2 dieren werden gekozen met een handelswaarde van DM 56.000, grotendeels gesponsord door dieren-tuin vrienden.

In San Diego Zoo wilde een mannelijk dier zijn "plichten" niet nakomen. Na overplaatsing bij meerdere soortgenoten in het ruimschaliger San Diego Wild Animal Park kwam hij tot actie en nu is daar een florierende fokgroep van gemiddeld 20 exemplaren aanwezig. Eerder, in 1968, maakte Heidi Hediger een foto van een witte neushoorn in San Fransisco, die op de rug een merkwaardig uitgroeiselsel vertoonde, identiek aan het hoorntje op de door Dürer in 1515 vervaardigde houtsnede van een Indische neushoorn. Waarmee dit onschuldige fenomeen ontraadseld werd. In de Beekse Bergen te Hilvarenbeek ontstond vanaf 1972 een kudde, waarin al 11 geboortes zijn geteld. Daarbij doet zich het demografische probleem voor waar al deze dieren moeten blijven! Mede gezien het feit dat vrouwtjes in gevangenschap ééns in de drie jaar jongen werpen en in het wild (gemiddeld) eens per vijf tot zeven jaar. In dit safaripark kunnen de kanjers (tot 3600 kilo) in goede harmonie gehouden worden bij andere zoogdieren en "ingeblikt" publiek, wat aan de eveneens bijziende zwarte neushoorns niet kan worden toevertrouwd.

Nog niet zo lang geleden kwam men tot de ontdekking (o.a. door het bestuderen van chromosomen) dat de in noordelijk Afrika voorkomende exemplaren tot een aparte, grotere ondersoort gerekend moet worden. Driehonderd jaar voor Chr. werden in de omgeving van het Tsjaad-meer gevangen dieren al in Alexandrië getoond. Schatte men hun bestand in 1958 op 1400, na de acties van Idi Amin konden in 1972 niet meer dan 200 individuen worden gevonden en stroperij deed de rest. Dertien jaar later waren achttien dieren in het Garambapark en in 1988 werden dertien exemplaren verdeeld over drie dierentuinen: behoudsmaatregelen zijn hiervoor dus uiterst urgent!

Puntlip- of zwarte neushoorn

Uitvoerige gegevens zijn te putten uit de stamboek-edities (incl. breedlip neushoorns) welke vanaf 1967 onder redactie van Heinz G. Klös, directeur van de dierentuin van West-Berlijn, worden uitgebracht. Tot 1975 werden nog 57 exemplaren gevangen, daarna heeft dit vele jaren stil gestaan en sinds 1978 daalde het dierentuinenbestand. In 1988 werden 63 adressen genoteerd met 175 exemplaren.

Werd omstreeks de eeuwwisseling aan de hand van enkele dierentuinexemplaren, botten en hoorns in museumcollecties een groot aantal ondersoorten benoemd, nu heeft men dit tot vier populatievormen teruggebracht. Om genetische en demografische redenen moeten dieren in het wild en in gevangenschap gescheiden worden gehouden. Aangezien de totale populatie in 1970 nog 65.000 exemplaren bedroeg, maar nu ± 4.000 dieren resteren, wordt dat weer hachelijk.

Onderzoek in Berlijn in 1985 naar zieke en/of (jong) gestorven dieren bracht aan het licht dat een tekort aan vitamine C en aan UV-licht groeistoornissen veroorzaakten. Intensieve bestraling in binnenvlijven en het verrijken van het voedsel met vitaminepoeder heeft hier en in andere tuinen tot een positieve ontwikkeling geleid! Desalniettemin vonden vijftig jaar geleden reeds temperamentvolle taferelen in Rotterdam plaats. De reeds in de oude diergaarde aanwezige "Kali" moest tijdens het bombardement van 14 op 15 mei 1940 door de brandweer worden nat gehouden. Eenmaal bekomen van de verhuizing naar "Blijdorp", sloopte het dier zijn verse onderkomen. Twintig jaar later zouden twee geïmporteerde exemplaren voor de eerste geboorte van deze soort in Nederland zorgen. In 1938 heeft Artis zich (i.v.m. haar honderdjarig bestaan) nog in allerlei bochten moeten wringen om twee dieren voor f 16.000,- aan te schaffen, die daar in depot waren gegeven.

Tenslotte

In 1988 werd door Basilisk Press Ltd. te Londen een pretentius boek gepubliceerd waarin uitvoerige beschrijvingen van Francesco Nardelli over de nog levende neushoornsoorten met zeer nauwkeurige afbeeldingen door de kunstenaar Matthew Hillier. De prijs bij voorintekening was gesteld op £ 595 tot £ 3.000 voor de genummerde oplage. De auteur, als beheerder van tuinen van John Aspinall, probeerde hiermee gelden te

verkrijgen voor de verzorging van puntlip- en Sumatraanse neushoorns aldaar.

Op de Rivierahal van de Rotterdamse diergaarde Blijdorp is vanaf 1940 een engel met twee éénhoorns te zien. In 1989 werd het door bouwkundige Theo van Bulk vervaardigde neushoornbeeld in Blijdorp onthuld, wat nog eens extra aandacht vraagt voor een noodzakelijk nieuw onderkomen voor de Rotterdamse dikhuiden.

Het Wereldnatuurfonds plaatste onlangs in dagbladen wervende advertenties met, naast de afbeelding van een speelgoedneushoorn de tekst: "Mama, bestaan er nog echte neushoorns?"

adres auteur:

Kees de Grijp

Kleinpolderkade 3

3043 CX Rotterdam